

COMPOZIȚIA ȘI PERCEPȚIA SPAȚIULUI - O PERSPECTIVĂ ARHITECTURALĂ

Asist. dr. arh. Dana POP, Facultatea de Arhitectură și Urbanism,
Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca

Spațiul este materia primă a arhitectului. Prin natura meseriei sale, arhitectul *decupează, modelează și delimitează* spațiul. Astfel, devine rapid evident faptul că, din punct de vedere arhitectural spațiul *nu* este omogen. Dacă ne gândim, pur și simplu, la modul în care ne referim la spațiu în limbajul uzual, observăm că folosim prepoziții - „*dedesubt*”, „*deasupra*”, „*lângă*”, „*în față*”, „*în spate*”, „*pe*”, „*în stânga*”, „*în dreapta*” - care nu fac altceva decât să localizeze obiectul/spațiul în raport cu un alt obiect/spațiu.¹ Deci, spațiul este în mod clar *ordonat*, are un sistem de referință față de care ne orientăm, chiar dacă acest sistem de referință este, uneori, doar un alt obiect care mobilează spațiul.² Chiar și cel mai simplu gest al arhitecturii - crearea unui zid - impune automat o *calitate* spațiului: el este *înăuntru* sau *în afara* zidului. Spațiul fiecăruia dintre noi este alcătuit din bule succesive de spațialități care variază de la caracterul intim al lui *acasă* la cel străin al lui *nicăieri*. Arhitectura operează cu aceste calități, variații și gradații ale spațiului creând *locuri*. Locul, în înțelesul său fenomenologic, este un spațiu *însușit*, este un spațiu *locuit*, un spațiu care emană o anumită *calitate*. Christian Norberg-Schulz³ remarca faptul că *locurile* sunt denumite de substantive, în schimb *spațiul* este determinat de prepoziții.

Această cheie arhitecturală de interpretare a spațiului poate fi folosită și într-un scenariu zilnic de parcurgere a unor succesiuni spațiale. Putem să ne uităm împrejurul nostru și să încercăm să identificăm *calități* ale spațiilor care determină anumite *locuri*. De exemplu, o simplă bancă așezată la umbra coroanei unui copac emană un caracter diferit față de spațiul din imediata sa vecinătate. Este foarte interesant de remarcat simplitatea elementelor care pot genera limitele unui *loc* - fie ele fizice sau virtuale. La o simplă plimbare prin parc putem identifica locurile preferate de vizitatori prin numărul băncilor ocupate sau rămase libere. Un exercițiu interesant ar fi identificarea elementelor sau *caracterului* aceluia loc, cu alte cuvinte ce anume îl face să fie *altfel*, să fie atractiv pentru public.

---

¹ Christian NORBERG-SCHULZ, *Genius Loci - Towards a Phenomenology of Architecture* (New York NY: Rizzoli International Publication, 1980), p. 10.

² Rudolf ARNHEIM, *The Dynamics of Architectural Form* (Berkeley CA, Los Angeles CA, Londra: University of California Press, 1977), p. 10.

³ NORBERG-SCHULZ, *Genius Loci*, p. 16.

Astfel, munca arhitectului poate presupune, uneori, doar simpla „citire” a unui spațiu, proces prin care identifică elementele valoroase, deja existente, ale unui context, pe care le poate păstra în starea lor naturală, le poate accentua sau, în contexte defavorabile, poate propune unele noi, creând o nouă spațialitate.

Crearea sau delimitarea unui spațiu, a unui *loc*, se poate realiza într-o infinitate de variante: de la clasică împrejmuire cu un gard sau închidere a unui spațiu interior printr-un zid, până la abordări mai puțin convenționale, cum ar fi sunetul. De exemplu, Bernhard Leitner⁴ - arhitect, artist și muzician austriac - experimentează spațiul și cu spațiul de peste 50 de ani prin diferite instalații sonore. Spațiul lui Leitner se află între limita fizică a spațiului arhitectural și limita sunetului. Pentru Leitner sunetul este creator, generator de spațiu. Prin capacitatea sunetului de a se deplasa cu viteze diferite, de a rezona, de a se lovi de suprafețe și de a reveni, Leitner generează spațialități diferite în interiorul unor limite spațiale fizice. Practic, aceste geometrii spațiale sunt invizibile ochiului, ele putând fi doar simțite cu ajutorul corpului atunci când subiectul este imersat în interioritatea lor - în interiorul „obiectelor sunet spațiu”.⁵ Leitner creează cuburi, coridoare, câmpuri sau tuburi de sunet pentru a analiza impactul poziției corpului asupra percepției acustice. Sunetul devine material de generare a spațiului - acesta nu inundă (neapărat) un spațiu dat, ci, fiecare sunet în parte își creează propriul spațiu în care subiectul trebuie să pătrundă. Astfel, spațiul creat de arhitect este cu adevărat un spațiu al interacțiunii - între subiect și sunet.

Ideile lui Leitner nu sunt o noutate, există o practică asemănătoare și în arhitectura tradițională. Geograful Yi-Fu Tuan⁶ vorbește despre folosirea „întinderii” sunetului. De exemplu limita unui sat este stabilită în funcție de distanța până la care poate fi auzit sunetul clopotului bisericii. Această limită are o importantă componentă defensivă: în caz de atac cei care s-ar afla în afara razei sonore a clopotului, nu ar putea fi avertizați de pericolul iminent.

Spațiul și calitatea sa, atât din punct de vedere compozițional, cât și din punct de vedere perceptual, au fost și sunt o constantă preocupare a arhitecților - atât a

---

⁴ Oscar LOPEZ, „Bernhard Leitner: Sound Spaces”, *ArchDaily*, 23 septembrie, 2011, accesat 28 februarie, 2015, <http://www.archdaily.com/168979/bernhard-leitner-sound-spaces/>; q.v. Bernhard Leitner, accesat 28 februarie, 2015, <http://www.bernhardleitner.at/en>.

⁵ LOPEZ, „Bernhard Leitner: Sound Spaces”.

⁶ Yi-Fu TUAN, *Space and Place - The Perspective of Experience* (Minneapolis MN, Londra: University of Minnesota Press, 1977), p. 14.

teoreticienilor cât și a practicienilor. Luigi Moretti⁷, un arhitect și teoretician italian care a fost activ din perioada interbelică până la începutul anilor 1970, a cercetat problema spațialității într-un mod unic, concentrându-se tocmai pe momentul în care vizitatorul observă și începe să *perceapă și înțeleagă* spațiul. Interesul său a mers atât de departe încât a simțit nevoia să „înghețe” spațiul, transformându-l într-un solid pe care să îl poată mânui și analiza în detaliu. Astfel, Moretti a realizat machete ale volumelor spațiale interioare - ale unor spațialități subiective și afective. Arhitectul folosește în descrierile sale termeni precum plasticitatea, densitatea materialelor și *chiaroscuro*, pentru a caracteriza „aspectele intelectuale ale materialității în forma sa concretă”.⁸ Secvențele spațialității arhitecturale - plin, gol, strâmt, larg - sunt citite într-o cheie a presiunii exercitate asupra subiectului. Pentru Moretti spațialitatea are o prezență proprie, independentă de materialele din spate, iar această „substanță rarefiată” comunică la un nivel perceptual cu receptorul. Moretti, prin machetarea imaterialității spațiului, reușește să identifice o modalitate de identificare, conservare și analizare a caracteristicilor spațiale, a ordinii și a unui sistem de referință ce se stabilește între subiect și spațiu - o legătură afectivă, denumită de Tuan *topofilie*.⁹

Peter Zumthor¹⁰, un arhitect elvețian contemporan cu o viziune profund fenomenologică, este de părere că adevărata arhitectură este capabilă să „absoarbă” urmele vieții, dobândind astfel un caracter specific, un caracter *autentic*, o anume bogăție. Spre deosebire de Moretti, pentru Zumthor arhitectura nu mai înseamnă compoziție spațială, ci doar *percepție*. Zumthor spune că arhitectura nu este un limbaj, ci este făcută pentru a fi trăită - și nu se poate trăi într-un limbaj.¹¹ În viziunea sa, arhitectura se leagă, mai degrabă, de relațiile pe care le stabilim cu locul, de memorii, trăiri, atmosferă.¹² Arhitectura, în opinia lui Zumthor, reușește atunci când reflectă modul în care este trăit spațiul. Arhitectura trebuie să fie capabilă să acumuleze urmele

---

⁷ Luigi MORETTI, „Structures and Sequences of Spaces”, trad. Thomas STEVENS, *Oppositions* 4 (1974): pp. 123-138.

⁸ citat original: „intellectual aspects of material in its concrete physicality”, Luigi MORETTI, „Structures and Sequences of Spaces”, p. 124.

⁹ Yi-Fu TUAN, *Topophilia - A Study of Environmental Perception, Attitudes, and Values* (Englewood Cliffs NJ: Prentice-Hall Inc., 1974).

¹⁰ Peter ZUMTHOR, *Thinking Architecture*, trad. Maureen OBERLI-TURNER (Basel, Boston MA, Berlin: Birkhäuser, 1999), p. 24.

¹¹ Nico SAIEH, „Multiplicity and Memory: Talking About Architecture with Peter Zumthor”, *ArchDaily*, 2 noiembrie, 2010, accesat 28 februarie, 2015, <http://www.archdaily.com/85656/multiplicity-and-memory-talking-about-architecture-with-peter-zumthor/>.

¹² Jay MERRICK, „Peter Zumthor’s experiments in space”, *The Independent*, 6 iunie, 2011, accesat 28 februarie, 2015, <http://www.independent.co.uk/arts-entertainment/architecture/peter-zumthors-experiments-in-space-2293428.html>.

locuirii. Zgârieturile suprafețelor, măturile materialelor, muchiile roase de uzură, toate aceste urme sunt, pentru Zumthor, dovada conștientizării trecerii timpului și a desfășurării activității diurne. Arhitectura, spațiul, sunt, la urma urmei, expuse vieții, cotidianului. Zumthor chiar mărturisește: „Pentru mine, clădirile pot poseda o liniște plăcută care este asociată cu atribute precum calm, autodefinire, durabilitate, existență și integritate, și, de asemenea, cu căldură și senzualitate; o clădire care este ea însăși, este doar o clădire, nu reprezintă nimic, ci pur și simplu este.”¹³

Aspectele prezentate de compoziția și percepția spațiului țin de formarea profesională a arhitectului. Bineînțeles că dezvoltarea unui simț perceptual arhitectural asupra spațiului nu se realizează brusc, ci este cultivat. Din punct de vedere didactic, este foarte dificil a propune o metodă ideală. Procesul presupune, mai degrabă, prezentarea unui scop, a unei atitudini, a unei proceduri sau metodologii de lucru, iar studentul arhitect, mai mult sau mai puțin empiric, este încurajat să își dezvolte propriul parcurs, propriul ritm de asimilare și aplicare a informației. A învăța despre spațiu, a învăța să crezi spații este un proces care se bazează pe contactul direct cu terenul - observarea caracteristicilor fizice, a calităților luminii, observarea perspectivelor, a parcursului, a climatului și a geografiei terenului, inclusiv a caracteristicilor senzoriale și culturale ale locului - dar și pe un parcurs practic de încercare și eroare, specifice procesului de proiectare. Împreună cu colegii mei, cadre didactice ale Facultății de Arhitectură și Urbanism (Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca), încercăm, în cadrul atelierului de proiectare al anului I, să inițiem studenții în acest parcurs. Astfel, primele proiecte ale unui student la arhitectură abordează tocmai acest subiect al *calității spațiale*. În primul semestru studiul se concentrează pe cadrul natural, în vreme ce activitatea semestrului al doilea are ca subiect spațiul urban al orașului istoric.

Cu alte cuvinte, ceea ce încercăm să facem este să „descoperim interacțiunea dintre obiectul de arhitectură și contextul său. [...] Tema primului proiect - căutând locul în natură - propune un exercițiu de alegere, observare, analiză și reprezentare a unui sit natural extravilan - văzut, parcurs sau considerat a fi bine cunoscut prin documentare -, având o semnificație personală aparte; astfel, fiecare student își va alege pentru studiu

---

¹³ citat original: „To me, buildings can have a beautiful silence that I associate with attributes such as composure, self-evidence, durability, presence and integrity, and with warmth and sensuousness as well; a building that is being itself, being a building, not representing anything, just being.”, Zumthor, *Thinking Architecture*, p. 32

propriul sit natural.”¹⁴ De fiecare dată, încurajăm studenții să aleagă un loc pe care l-au vizitat adesea și pe care să îl vadă acum prin ochii arhitectului și nu ai unui simplu vizitator, să încerce să îi estimeze potențialul compozițional, defectele sau neajunsurile și, pe acestea, să încerce să le ascundă, punându-i în evidență calitățile. O exemplificare foarte plastică a acestui proces, ne-o oferă Lancelot „Capability” Brown. Marele peisagist englez, care a trăit în secolul al XVIII-lea, avea un fler în identificarea posibilităților oferite de un anumit peisaj, citindu-l ca pe un text. Hannah More, care îi notează maniera „gramaticală”, „își amintea cum Brown întindea un deget și spunea «Voi face o virgulă aici, iar acolo» continua el arătând spre un alt loc, «unde se potrivește o curbă mai fermă, voi pune două puncte; în altă parte, unde se cere o întrerupere pentru a întrerupe perspectiva, voi aplica o paranteză; apoi un punct și pe urmă voi trece la alt subiect.»”¹⁵

Asemănător, studenții încearcă, în cadrul acestui prim proiect, să identifice două locuri și să le amenajeze cu minimum de mijloace - de cele mai multe ori sunt încurajați să utilizeze materiale locale, chiar elemente găsite la fața locului: crengi, baloți de paie, bolovani etc. Aceste locuri trebuie să marcheze puncte ale terenului care întrunesc numărul maxim de atribute pozitive din punct de vedere al compoziției - este acel loc expus sau protejat de un pâlț de vegetație, este în partea cea mai înaltă a terenului, sau la baza lui, se înscrie într-o formă concavă sau convexă etc. - și al perspectivelor pe care le oferă - perspectiva oferită este apropiată sau îndepărtată?

În semestrul al doilea, urmăm un parcurs asemănător, doar că de această dată subiectul este spațiul urban al Municipiului Cluj-Napoca: „o explorare urbană pentru a identifica, înțelege, analiza, descrie și reprezenta un sit urban cu calități aparte [...] este un exercițiu prin care se urmărește dezvoltarea intuiției și sporirea capacității de a observa și înțelege modul de construire, compunere, închegare, aranjare și/sau amenajare a unui sit urban.”¹⁶ Partea de prezentare a acestui proiect presupune și o vizită îndrumată de fiecare cadru didactic împreună cu grupa sa de studenți, vizită care are ca scop tocmai inițierea în descifrarea unui spațiu urban și translatarea semnelor, desenelor, imaginilor bidimensionale a planurilor în spațiul tridimensional al realității.

---

¹⁴ Andreea MILEA, *P1 Căutând locul în natură* (tema proiectului P1, disciplina proiectare, anul de studii I, Facultatea de Arhitectură și Urbanism, Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca, an universitar 2014-2015).

¹⁵ Ian SANSOM, *Hârtia. O Elegie*, trad. Adriana BĂDESCU (București: Baroque Books & Arts, 2014), p. 72-73.

¹⁶ Dan-Ionuț JULEAN, *P3 Căutând locul în oraș* (tema proiectului P3, disciplina proiectare, anul de studii I, Facultatea de Arhitectură și Urbanism, Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca, an universitar 2014-2015).

Spațiul orașului, pentru arhitect, este o stratificare de substanță istorică, reguli de compoziție spațială - trasee, repere, dominante, succesiuni de perspectivă -, topografie și interacțiune socială și culturală. Chiar și atunci când studenții sunt clujeni, par întotdeauna uimiți de cât de absenți au fost până în acel moment de ceea ce înseamnă spațiul urban din jurul lor. Atunci când fac acest tip de remarci, înseamnă că vizita și-a atins scopul: ei încep să devină arhitecți și să citească în structura, compoziția și țesutul orașului o gramatică spațială, încep să înțeleagă principiile sale compoziționale.

Problema compoziției și percepției spațiale este esențială meseriei de arhitect. Din acest punct de vedere, spațiul are trei valențe: *spațiul conceput*, *spațiul fizic* și *spațiul perceput*. Cu alte cuvinte, individul, pietonul, vizitatorul *percepe* un spațiu - sau obiectul de arhitectură - care este rezultatul unei *concepții*; astfel, spațiul real, fizic, construit este proiecția unei concepții ce are să fie percepută. Spațiul urmează o succesiune firească de la a fi imaginat, a fi conceput, apoi devine realitate fizică - devine tridimensional, poate fi parcurs, văzut, simțit -, iar în cele din urmă, este perceput de către cei care îl parcurg, îl utilizează, respectiv interacționează cu el. Tocmai de aceea, în final, spațiul devine mai mult decât compoziție spațială, el *caracterizează* un om, un grup social, o cultură. După cum remarcă și Alain de Botton: „[c]lădirile ne vorbesc în multe feluri; o fac și prin trimiteri, ca niște citate - adică fac referiri și ne trezesc amintiri ale contextelor în care le-am mai văzut, pe ele, pe corespondentele sau modelele lor. Comunică producând asocieri. Părem incapabili să privim clădirile sau piesele de mobilier fără a le lega de circumstanțele istorice și persoanele în care le vedem; prin urmare, stilurile arhitectonice și decorative devin, pentru noi, suveniruri emoționale ale monumentelor și locurilor în care le-am întâlnit.”¹⁷

---

¹⁷ Alain de BOTTON, *Arhitectura fericii*, trad. Ema STERE (București: Editura Vellant, 2009), p. 94.